

## מבוא היסטורי

### הבסיס – תנועות נוער בתקופת 'היישוב' ועד ראשית המדינה

בשנות הפעילות במעברות ובשיכוני העולים 1951-1953, תנועות הנוער החלוציות הן ארגונים ממוסדים (בעלי מסורות של פעילות וצורת ארגון התנועה). הפעילויות מתקיימות בסניפים ברחבי המדינה. לכל תנועה יש היסטוריה של מועצות תנועתיות וועידות בהן נקבעו, נוסחו ולעיתים שונו יעדים ודרכי פעולה.

ברב־שיח שנושא: 'תנועות הנוער – אוונגארד או הליכה בתלם?' (נאור, 1989) אמרה פרופ' רחל אלבוים־דרור כי מקובל להניח שתנועות הנוער החלוציות צומחות ביישוב הארץ־ישראלי בשנות ה־20' (של המאה העשרים). אחת הסיבות להנחה זו היא, שחקר תרבויות הנוער הארץ־ישראליות החל רק עם המיסוד שלהן כתנועות נוער בסוף שנות ה־20' ובראשית שנות ה־30'. אולם, תרבויות אלה החלו להתפתח הרבה לפני שקמו תנועות נוער ממוסדות בארץ, ולא צמחו כתוצאה מהשפעות תנועות הנוער הגרמניות, תנועת הצופים ותנועות הנוער הציוניות בגולה. כבר בשנות ה־90' של המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20 כינו את עצמם בני נוער 'דור תקווה' ופיתחו מאפיינים ייחודיים ותרבות ייחודית במושבות

ובבתי הספר התיכוניים בערים. כדוגמה היא מביאה את העיסוק האינטנסיבי בביטחון, בשירים ובטיולים. הייתה, כמובן, השפעה של תנועות נוער אירופאיות על התנועות בארץ ישראל והייתה גם פעילות המשך של תנועות שצמיחתן בחו"ל. לא כאן המקום להיכנס לנושא ואפשר להעמיק בקריאה במחקרים שנערכו.<sup>1</sup>

תופעת העיסוק בביטחון החלה זמן רב לפני התפתחות תנועות הנוער והתמסדותן. אליהו גולומב, דב הוז וחבריהם מתלמידי הגימנסיה 'הרצליה' פעלו בתחומי הביטחון וההגנה הרבה לפני שקמה תנועת נוער כלשהי בארץ. והוא הדין במשפחת אהרנסון ובני המושבות, יוצרי 'הגדעונים' ונ"ל". המשמעויות של דפוסי ההתנהגות, גם אלה הנראים לנו היום כאילו הובאו מחוץ לארץ, היו שונות לחלוטין בתרבות הארץ-ישראלית, כמו השיר והטיוול. הכוונה לא הייתה רק ללכת בחיק הטבע כמו בתנועת הנוער הגרמני. לטיוול בתנועת הנוער הארץ-ישראלית היה מובן של 'לכבוש את הארץ'. בשנת 1918 הוסיף המורה צבי נשרי עוד מטרות לטיולי השוטטות: "בנוגע לתוכנית הוחלט, בהתאם לתפקידים החדשים שהוטלו על הנוער הארצישראלי עם הכרזת בלפור, לעסוק בהתפתחות גופנית ורוחנית כאחד, ואף בהכשרה מעשית לחיי בניין, לחיים חלוציים". (גרטל, 2016).

ברב-שיח שהוזכר לעיל (נאור, 1989) הזכירה פרופ' רבקה בר-יוסף את המרד בחברת המבוגרים: בתיאורי המרד של תנועת הנוער יש מידה מסוימת של אידיאליזציה. אין ספק שברמת הדיונים האידאולוגיים, בעיקר בקרב האליטות של תנועות הנוער, דובר הרבה על מרד. אבל ההגשמה, הווה אומר המרד האמיתי, עזיבת מסלול החיים המקובל של המשפחה – זו הייתה נחלתם של מעטים

1 ראו למשל מחקריהם של מוניה אדמתי, חמדה אלון, יצחק כפכפי, יזהר בן נחום, יצחק לב, מתתיהו רוטנברג ומרדכי נאור, המופיעים ברשימה הביבליוגרפית.

בלבד. אם כך, המסקנה היא שתנועת הנוער, גם בתקופה פחות ממוסדת ופחות קונפורמית, מילאה פונקציה חינוכית ממוסדת במסלול החיים של הנוער, פונקציה שהורים רבים ראו אותה בעין יפה, כל עוד לא הסיקו הצעירים את המסקנות הסופיות (הגשמה). וכך היה גם בבית הספר, אף שהתנועות פעלו כאילו מחוץ לכתליו. הפעילות התנועתית הייתה של תיעול העודף האנרגי של הנוער, אפשר לומר אפילו תיעול רצון המרד של הנוער לפסים לגיטימיים.

לפני שאתחיל לבחון את פעילות התנועות עם נוער עולה בשכונות וביישובים, אסקור בקצרה את חמש התנועות המרכזיות באותם ימים. פעילות התנועות הייתה במרכזי יישובים עם נוער לומד ובמידה פחותה בקרב נוער עובד, שלמעשה מתאים להגדרות מאוחרות יותר של פריפריה. כבר בשנים הראשונות של תנועות הנוער בארץ ישראל התמודדו עם שאלות באשר להיקף הפעילות, אם בכלל, בשכונות ועם נוער עובד.

חמש התנועות הן: הנוער העובד, המחנות העולים, השומר הצעיר, הצופים ובני עקיבא.

התנועות המתוארות ואלה שנוספו אליהן פעילות לאורך כל השנים. בחרתי לא להרחיב בתיאור הפעילות במעלה השנים. אפשר להעמיק בתולדותיהן ובפעילותן העכשווית באתרי האינטרנט שלהן ושל מועצת תנועות הנוער.

## תנועת הנוער העובד

תנועת הנוער העובד נוסדה בשנת 1924, בפגישת 150 נערות ונערים עובדים [דומה שהיום היו כותבים שהתנועה נוסדה בפריפריה החברתית, נ.א.] בתל אביב (חכלילי, 1989) הוכרז על הקמת 'הסתדרות הנוער העובד העברי בארץ ישראל'. הזיקה וההישענות

על הסתדרות העובדים הייתה המקור הראשון לדרכה של התנועה הצעירה. הוועידה הראשונה של התנועה התכנסה בימים 25-26 בספטמבר 1926. באותה עת כבר הקיפה פעילות התנועה 1,250 נערים ונערות. קבוצה של 600 ילדים אורגנו במסגרת שנשאה את השם 'הצופים העובדים' והודרכה על ידי פעילי השומר הצעיר הרוסי.<sup>2</sup>

ככל שצמחה – כותב חכלילי – השכילה התנועה לאגד בתוכה בני נוער משלושה מקורות שונים (שבתוך כל אחד מהם היו מקורות משנה): נוער עובד; נוער לומד בעיר, במושבה ובעיקר בשכונת הפועלים; ונוער ההתיישבות. על אף השוני הצליחו שלושת הזרמים האלו להתלכד לאפיק אחד. לפי חכלילי, במשך שנים הצליחה התנועה להיות לא־מפלגתית, ומזוהה עם הסתדרות העובדים. לזכותה של תנועת הנוער העובד ייאמר, שעלה בידה לשמור על מסגרתה המאוחדת על אף הפילוגים שאיימו עליה משנות ה־40', הפילוג במפא"י ובהמשך הפילוג בקיבוץ המאוחד.

הנוער העובד הוקמה מתוך הכרה בצורך לאגד נערים עובדים ולשמש להם כתובת לבעיות העולות במקומות עבודתם. לשון אחר: התנועה צמחה בראשיתה מהפריפריה. ההסתדרות הכללית שעל הקמתה הוכרזו ארבע שנים לפני הקמת הנוער העובד (1920), לא יכולה הייתה להזניח את שמירת זכויותיהם של הנערים העובדים. ההסתדרות הייתה מעוניינת לשלב בין חבריה בני נוער שיצטרפו לשורותיה בצעירותם ויתגייסו למשימותיה בהמשך.

בתחילת דרכה מהווה תנועת הנוער העובד כתובת שעיקר

2 הכוונה לתנועה שהוקמה על ידי זאב איצקוביץ ואלעזר גלילי מקיבוץ השומר הצעיר מסס"ר, לימים – קיבוץ אפיקים. ביוני 1926 הוחלט בהנהגה העליונה של השומר הצעיר, בישיבתה בווארשה, להתנער מתנועת 'הצופה העובד'. תנועת 'הצופה העובד' וקיבוץ אפיקים התרחקו מתנועת השומר הצעיר העולמית והשתלבו בפעילות הנוער העובד.

עניינה לענות על שאלות ולפתור בעיות הצומחות בקרב נוער עובד, כתובת לענייני זכויות הנוער העובד אצל המעבידים – איגוד מקצועי לכל דבר.

כבר בשנותיה הראשונות החלה התנועה ליצור מסגרת שתהיה גם חינוכית ותרבותית. מסגרת חברתית אשר אינה עוסקת רק בזכויות הנערים העובדים אלא מציעה מקום (מועדון) פעילות אשר יעדיה הם גם העלאת הרמה התרבותית וטיפול השכלה בקרב חניכי התנועה.

בסוכות תרפ"ה (אוקטובר 1924), בכינוס היסוד בו השתתפו 150 נערים ונערות עובדים, בעידוד אישים מרכזיים מהסתדרות העובדים (ברל כצנלסון, הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ וחיים פרידמן) התקבלו קווי היסוד המדברים על ארגון מקצועי לנוער עובד, אך גם על רצון לחנך ולכוון (חכלילי, ב., בתוך: עידן מס' 13):

א. הסתדרות הנוער העובד בארץ ישראל מאחדת ומאגדת את כל הנוער העברי בארץ לשם פעולה כלכלית וחינוך לאומי סוציאלי; ב. הסתדרות הנוער העובד הינה חלק בלתי נפרד של הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל; ג. ההסתדרות מורכבת מסניפים מקומיים; ד. הסניפים מארגנים את חבריהם לפי מקצועותיהם בסקציות מיוחדות ליד האגודות המקצועיות של ההסתדרות הכללית; ה. חברים להסתדרות יכולים להיות כל נער ונערה עובדים; ו. מרכז ההסתדרות נבחר בוועידה הכללית של הנוער העובד.

הניסיון שהוזכר קודם, לשלב 600 ילדים לומדים (תנועת 'הצופה העובד') בשנת 1926, כשהתנועה מונה כבר 1,250 חניכים בערים, במושבות, בקבוצות ובמושבים, מלמד על התחלת הפעולה החינוכית במסגרת השכבה הצעירה, הדרכת ילדים צעירים – לומדים.

מועדוני הנוער העובד היו למקומות מפגש לבני נוער בגיל 14-18. עלה הצורך במתן תשובות לרצון הנוער להשתלב בפעילות במועדונים.

כך החלו להתארגן חוגי דיון, מסיבות והרצאות, לצד בית ספר ערב לנערים עובדים. היה זה בלתי אפשרי להפריד את הפעילות המקצועית מהפעילות החברתית-תנועתית, שהפכה לעובדה קיימת ותפסה מקום מרכזי בפעילויות הנוער העובד בסניפיו.

בשנת 1930 עלתה על הקרקע קבוצת נענה (לימים – נען). בנימין חכלילי כותב שקבוצת נענה גובשה על ידי בני נוער, שכפתרון למחסור עבודה קשה בעיר יצאו לעבוד בכציר במושבות. מקבוצות העבודה שרדו גרעינים שהתאחדו והמשיכו, תוך לבטים רבים, בחיים משותפים. אחרי דיונים ממושכים אם תהיה הקבוצה משק הכשרה או קבוצה קבועה, נקבעה העובדה – הקבוצה התיישבה באדמות נענה שליד רחובות.

החיבור הפוליטי של הקבוצה לקיבוץ המאוחד והפיכתה למרכז רעיוני ולמקור לכוחות הדרכה והנהגה תנועתית חיזקו בנוער העובד את הקו של הליכה להתיישבות העובדת כחלק מהתהליך החינוכי-ערכי המועבר לחניכי התנועה.

תנועת הנוער העובד החלה דרכה כאיגוד מקצועי שענה על צרכי הנערים והנערות העובדים, והייתה מראשיתה חלק מההסתדרות. עד היום ממשיכים לפעול בתנועה בשני הכובעים: כאיגוד מקצועי לנערים עובדים וכתנועת נוער, כאשר הנערים העובדים מהווים חלק גם מפעילות התנועה.

ראוי לציין כי בתנועה לא חלה חובת הגשמה בהתיישבות, אולם היה זה המסר המרכזי שהועבר לחניכי התנועה. מה עוד שעם השנים רבים מן המדריכים היו שליחי ההתיישבות העובדת, בוגרי הנוער העובד אשר עלו להתיישבות ונשלחו להדריך בסניפים, העבירו מסרים ברורים הנובעים בראש וראשונה מן הדוגמה האישית שלהם.

דוד כהן נשלח על ידי ברל כצנלסון לשמש דמות בוגרת בין חניכי התנועה והפך לדמות משמעותית מאוד בנוער העובד, לצד מזכירי התנועה הצעירים שצמחו מקרב בוגריה (ישראל גלילי, זרובבל גלעד, בנימין כחלילי). דוד כהן היטיב לרכוש את לבם של הנערים, בייחוד בזכות יכולתו לספר אגדות לבני נוער ולחברם למסורת ודרכה לרעיונות ההגשמה ולאורח החיים התנועתי. דוד היה האדם המבוגר שנוכח בפעילות התנועה, מנהיג ומארגן, והפעילות נבנית גם סביב אישיותו ויכולתו בארגון הפעולות בסניפים. בתוך שנים אחדות נוטה תנועת הנוער העובד יותר לכיוון של מדריכים צעירים ופעילות עצמאית של הנוער, אולם ראוי לומר כי הפעילות נעשית בדרך כלל בסיוע ועל פי רוב באחריות מדריכים מבוגרים, בין אם שליחי קיבוצים ובין אם מדריכים ומרכזים שכירים. מובן שכל ענייני האיגוד המקצועי נוהלו על ידי נציגי ההסתדרות המבוגרים.

התנועה אינה מונעת כניסתם של בני נוער לומדים אשר מצאו את מקומם במסגרת הפעילות, הסכימו עם הזדהותה להסתדרות העובדים הכללית וקיבלו את החינוך להגשמה בהתיישבות כחלק מרכזי, אם כי בפירוש לא מחייב, בדרכה הרעיונית. מזכירות התנועה אינה מזוהה עם מפלגת פועלים מסוימת בראשית הדרך. ההזדהות החשובה היא עם הסתדרות העובדים ולא עם המפלגות. יחד עם זאת, תמיד אפשר למצוא את המפלגות הפועליות (מפא"י ואחדות העבודה) ברקע, כאשר בחלק מהשנים פעלה התנועה בחלוקה פריטטית בין המפלגות, על מנת לשמור על אחדותה.

## תנועת המחנות העולים

ראשיתה של תנועת הנוער הלומד – המחנות העולים – בגימנסיה הרצליה בתל אביב. יזמו אותה בני ובנות עשרה שהשקיעו כל מרצם בהישגיהם הלימודיים כפי שציפו הוריהם, אשר שלחו אותם ללמוד

בבית ספר תיכון להשגת תעודת בגרות, תוך אמונה כי ימשיכו בלימודיהם וירכשו לעצמם מקצוע מכובד, 'קריירה'.

במושב השני לוועידה הרביעית של ההסתדרות, טבת תרצ"ד (1924), (כפכפי, 1975) דיבר ברל כצנלסון על הנוער הלומד הארץ-ישראלי בנאום שכותרתו 'פרי בוסר':

אפשר שהתמונה לא הייתה כל כך מעליבה, אילו לא היו נחפזים כל כך לצאת מן הארץ בגיל רך. ממהרים לצאת לחוץ לארץ מיד לאחר בחינות הגמר: הלא 'חבל להפסיד שנה'. יוצאים תינוקות של בית רבן, אשר מלבד שיחות רחוב ומלבד טיולים עם המורים לא ראו את הארץ ולא הכירו את לבטיה. אין מתנסים בניסיונות חייה, אין סופגים מתרבותה החיה. אין מבקשים בה שום 'השתלמות', למלא מה שהחסיר בית-הספר. ממהרים לצאת אל ה'תכלית'... ויציאתם והתרחקותם של הבנים נעשית בחשאי, אין סופר ואין מונה... איה הכוח התרבותי בארץ אשר יכבוש את הנוער בבית-הספר? מה עשינו אנחנו בשביל חינוך הנוער הזה? אלה שבאו אלינו, מאליהם באו. לא בכוחנו הבאנו אותם, אלא מכוח כוחנו באו. המופת החלוצי בעצם הווייתו חייב לקרוא להם; את אלה תמצאו בקיבוצים, במושבים, במפעלי התנועה... יחידים עשו משהו למקוטעין, אבל לא ההסתדרות.

בריאיון עימו תיאר יצחק כפכפי, חבר 'החוג הזקן', את האווירה בגימנסיה הרצליה (אורן, 1991):

אנחנו היינו תלמידים של גימנסיה של 'בעלי בתים', של 'ציונות כללית', שהציונות שלהם לא מחייבת לשום דבר! היו נואמים על ציונות ואנחנו הצעירים חשנו שמה שמדברים איתנו אלה מליצות שלא מחייבות לשום דבר. חיי היום יום ריקים מכל



תוכן! בסוף המסלול מחכים הלימודים בחו"ל. ואנחנו, שהיינו רגישים מאוד, הבנו שמה שנאמרים לנו זהו זיוף, אנחנו נחפש את האמת הממשית.

חברה אחרת מן 'החוג הזקן', יונה בן יעקב, הסבירה (כפכפי, 1975):

הגימנסיה לא נתנה לנו מה שאנחנו רצינו לקבל, את הבסיס לציונות. הייתה לנו הרגשה שאנחנו בארץ ישראל, לומדים בגימנסיה העברית הידועה בעולם ומשהו חסר לנו. ... לא מדגישים מספיק את תולדות הציונות וגם על ארץ ישראל העובדת יש לנו ידיעה מאוד בלתי ברורה. את שני הנושאים האלה, הבלתי ברורים לגמרי, המעורפלים, רצינו לבסס.

בחודש שבט תרפ"ט (1929) התכנסה בתל אביב 'המועצה המורחבת' הראשונה של 'חוגי הנוער הלומד'. הנושא המרכזי בו דנו חברי החוגים היה האם הם רשאים לצאת להדריך נערים ונערות צעירים, ואם כן – כיצד יבצעו משימה זו. מנהיגי 'המועצה המורחבת' היו חברי 'החוג הזקן', תלמידי גימנסיה הרצליה אשר החלו לפעול כקבוצה בראשית שנת תרפ"ז (1926). תחושתם הייתה כי עליהם לשנות את אווירת הקרייריזם האישי, את אורח חייו של הנוער הלומד. חייבים – כך האמינו – לצאת נגד הפער שבין המליצות על חשיבות העשייה הציונית לבין אי-ההשתתפות בעשייה (בכר, 1989). תנועת הנוער העובד כבר קיימת וכעת, על פי אמונתם, צריכה לקום תנועת הנוער הלומד שתשים לה למטרה לתור את הארץ ולהתחבר אל הנוער העובד, עם אנשי עבודה המגשימים את המטרה החשובה ביותר בארץ ישראל.

בעקבות החוג הראשון קמו עוד חוגים בכתי ספר תיכוניים בתל אביב.

בשנת 1930 מתחזקת 'קבוצת החוגים' עם הצטרפות 'לגיון

הצופים'.<sup>3</sup> הצטרפותם תרמה מבחינה מספרית ואיכותית ל'חוגים'. בשנת 1931 מחליטה 'קבוצת החוגים' על הצטרפות לקיבוץ המאוחד (והצטרפות זו משמעה הזדהות עם מפ"ם בשנים הנדונות בשער הראשון במחקר זה). בשנת 1933 מוסכם כי על בוגרי התנועה חלה חובת הגשמה. חברי התנועה (שכבה מתבגרת ובינונית) המתכנסים למועצה בנעץ שומעים מישראל גלילי מהו ההבדל בינם לבין חניכי תנועת הנוער העובד (כפכפי, 1975). על פי גלילי, תנועת הנוער העובד היא הסתדרות פועלים בגיל צעיר יותר ואילו המחנות העולים, תפקידה לדאוג שחבריה יחיו את חיי תנועת הפועלים ויצטרפו להסתדרות משעה שהם עוברים לחיי עבודה.

תחילתה של תנועת המחנות העולים בהתארגנות בני נוער, תלמידי הגימנסיה אשר לא הסתפקו בהוויית הנוער הלומד המכין עצמו לקריירה עם תום לימודיו התיכוניים. המבוגרים השותפים לראשית התנועה (ד"ר בן יהודה, ברל כצנלסון, ד"ר מטמן) אהדו את הרעיון, עודדו את הפעילות ושימשו מורי דרך, כמגדלור על חוף הנותן כיוון כללי למטרה. בשנים הבאות יודרכו חניכי השכבה המתבגרת על ידי שליחי ההכשרות והקיבוצים. החניכים ממשיכים להיות מבין תלמידי בתי ספר תיכוניים בערים המרכזיות (תל אביב, ירושלים וחיפה) ובמושבות הוותיקות. העובדה שתנועת המחנות העולים המשיכה לפעול בקרב הנוער הלומד, הובילה לכך שהיקף התנועה נשאר מצומצם. עוד תרמה לשימור היקפיה המצומצמים של התנועה העובדה שאחרי הפילוג בתנועה הקיבוצית (תחילת שנות ה-50) נשארו חניכי התנועה ובוגריה בקשר ובהליכה להגשמה רק לקיבוץ המאוחד, בעוד שהנוער העובד המשיך לפעול בקיבוצי איחוד הקבוצות והקיבוצים בנוסף לפעילות בקיבוץ המאוחד.

3 לגיון הצופים – חניכי צופים ירושלמים בהנהגתו של משה שוואבה – פרשו מתנועת הצופים מכיוון שהצהירו על ערך העבודה וההתיישבות כערך עליון ולא הסכימו עם רעיון הכלליות הצופי. אחרי פרישתם ניסו להקים תנועה ברחבי הארץ ומשלא עלה הרעיון יפה החליטו על הצטרפותם לשורות 'החוגים'.

## תנועת השומר הצעיר

בשנת 1919 הגיעו ארצה העולים הראשונים מתנועת הנוער השומר הצעיר, שנוסדה בגליציה ב־1913 ופעלה כתנועה צופית שייעודה לטפח חיי קבוצה, גאווה לאומית, היכרות עם השפה העברית וזיקה לטבע. ההנהגה העליונה של השומר הצעיר הייתה מעוניינת להקים את הסתדרות השומר הצעיר בארץ ישראל. אולם, בשלב הראשון דובר על פעולה שקטה בתוך תנועות הנוער הקיימות. בישיבת המחלקה הארץ־ישראלית של ההנהגה העליונה ב־30 בדצמבר 1927 היו רוב הדוברים בדעה, כי בשלב הראשון אין להקים תנועת נוער חדשה בארץ ישראל, ועדיף לפתוח בפעולה שקטה בתוך התנועות הקיימות (בן־נחום, 1989).

בקיץ 1929 קמו שני הקנים הראשונים של התנועה: במקווה ישראל ובחיפה.

בסוף שנת 1929 הוקם רשמית 'צוות הצופים השומר' – צוות הדרכה שבו חניכי שכבה בוגרת וחברי קיבוץ השומר הצעיר ב' (כיום מעברות). יזהר בן־נחום מדגיש כי הקן הראשון הוקם על ידי פרץ מרחב בן ה־16 שהיה חניך מקווה ישראל.

בן־נחום מתאר את ההנהגה הראשית הראשונה של השומר הצעיר משנת 1930, אשר חבריה היו חניכים בני 16 ואף לא חבר קיבוץ אחד מהמדריכים בתנועה. בשנותיה הראשונות של התנועה (שנות ה־20') היו חברי ההנהגה הראשית בני נוער, תלמידי הכיתות הגבוהות בבתי הספר. מזכיר ההנהגה הראשית שנבחר ב־1930 היה ישראל פנחסי, נער בן 16. בשנת 1935 כבר משתנה הרכב ההנהגה. המועצה הראשית בחרה מתוכה את ההנהגה הראשית, שהינה מוסד יותר מצומצם. להנהגה הראשית הפועלת עתה, כתב, נכנסו כל החברים הבוגרים שבהנהגה, והשליחים (בן־נחום, 1989).

לעומתו, מעלה רפאל גת (גת, 1974) את השאלה האם אפשר לראות בהקמת התנועה הגשמת מאוייהם של בני נוער, או הכוונה ותכנון של מבוגרים שהחליטו כי יש לפעול בקרב הנוער. אחרי האמירה כי כל ראשוני התנועה מספרים שהתנועה קמה מתוך ספונטניות של הנוער הארץ-ישראלי מביא גת מדבריה של טובה פז, מראשונות התנועה: "באשר לי ולניסיוני, בטוחה אני, כי רק מלמטה, בלא התעוררות שבאה מצד מדריכים חברי הקיבוצים, היינו מלמעלה, ספק אם הייתה קמה התנועה השומרית."

במכתב הראשון של ההנהגה הראשית של התנועה הארץ-ישראלית מיום 3.10.1930 יש תיאור מפורט של תפקידי ההנהגה הראשית, מוצגת החלוקה הפונקציונלית של תפקידי הייצוג, ריכוז, ביקורים, עריכת עיתון, מזכירות והתכתבות, ארגון וכדומה. חברי קיבוצי הקיבוץ הארצי נשלחים לפתוח קנים ולהדריך חניכים בגיל בית הספר התיכון.

בשני הקנים (מקווה ישראל וחיפה) יחד היו כ-40 חניכים. במהלך השנים הבאות, עד 1938 – מועד כינוס הוועידה הראשונה – כבר עלה מספר החניכים ל-1,950, הפועלים כ-30 קנים.

ההחלטה המכריזה על הצטרפות בוגרי תנועת השומר הצעיר רק אל קיבוצי הקיבוץ הארצי התקבלה בשנת 1930, בוועידה השלישית של התנועה העולמית בוורוטקי. מאז 1935, אחרי הקמת קן השומר הצעיר במוסד החינוכי במשמר העמק, משולבים קני השומר הצעיר גם במוסדות החינוך של הקיבוצים.

תנועת השומר הצעיר הארץ-ישראלית הוקמה כחלק מתנועה עולמית, ועד מלחמת העולם השנייה הייתה התנועה בארץ חטיבה קטנה במסגרת העולמית. אחרי השמדת יהדות אירופה הפכה תנועת השומר הצעיר הארץ-ישראלית לחטיבה העיקרית בתנועה.

עד מלחמת העולם השנייה קיבוצי הקיבוץ הארצי לא הסתמכו על בוגרי התנועה בארץ כמי שיתגברו על צרכי כוח האדם של

הקיבוצים. אחרי המלחמה, כאשר התברר כי אין יותר עתודות כוח אדם של בוגרי התנועה באירופה שיעלו ארצה ויתיישבו בקיבוצי הקיבוץ הארצי, התהדקו הקשרים בין מוסדות הקיבוץ הארצי והנהגת השומר הצעיר בארץ, בהנחה שרובו המכריע של כוח האדם שיגיע לקיבוצים יהיה הנוער הארץ-ישראלי, אלו המתחנכים בקני התנועה ברחבי הארץ.

בהנהגה ובקנים הופיעו יותר ויותר שליחי קיבוצים הנשלחים לתקופות פעילות, ועם שובם לקיבוציהם הם מוחלפים בשליחים חדשים.

תנועת השומר הצעיר המכילה קנים עירוניים לצד קנים במוסדות החינוך של הקיבוץ הארצי, הופכת במהלך העשור הראשון לקיומה לתנועת נוער מאורגנת עם הנהגה פעילה, צוותי מדריכים בוגרים הנשלחים מהקיבוצים וקשר יציב לקיבוצי הקיבוץ הארצי. התנועה מזוהה עם הקיבוץ הארצי – ובשנים הנידונות בשער הראשון במחקר זה עם מפ"ם – ואינה נמנעת מן הזיהוי המפלגתי.

### תנועת הצופים (הסתדרות הצופים העבריים)

ראשיתה של הסתדרות הצופים העבריים שונה משאר תנועות הנוער. ייסוד התנועה נובע מרצון משותף של אנשי מחלקת החינוך ביישוב ומבוגרים שהכירו את הצופים במתכונתם הבינלאומית (על פי תפיסת הלורד באדן פאול, מייסד הצופיות בדרום אפריקה ואחר כך באנגליה), כתנועת נוער (ואולי נכון יותר לומר ארגון נוער) אזרחית השמה לה למטרה להוסיף לחינוכם הפורמלי של הילדים ובני הנוער את הצופיות, את השדאות והאזרחות הטובה לצד עמלנות, טיולים ופעילות ספורטיבית.

הסתדרות הצופים בארץ ישראל נוסדה בחול המועד פסח תרע"ט (1919), כאשר נועדו באי כוחן של האגודות להתעמלות 'הרצליה'

ו'המכבי הצעיר' מיפו עם נציגי אגודת 'המשוטטים' מחיפה והחליטו להתאחד בארגון ארצי משותף (אלון, ח., בתוך: עידן מס' 13). ראשי הצופים הציעו לנציב הבריטי הרברט סמואל לעמוד בראש התנועה, אך הוא הסכים לעמוד רק בראש מועצה משותפת של הצופים העברים, הנוצרים והמוסלמים. הצופים העברים הסכימו לתנאי זה, אולם התנגדות המוסלמים והנוצרים הביאה לכך שהסתדרות הצופים הרשמית של ארץ ישראל נותרה ללא הצופים העברים. יחד עם זאת, קיבלו הצופים העברים תמיכה מסוימת משלטונות המנדט הבריטי.

גדודי הצופים שקמו בערים השונות לא ייצגו תפיסה אחידה לגבי דרכה החינוכית של התנועה.

בתל אביב הצטרף אל הצופים יעקב שפירא, שהיה ראש קן השומר הצעיר בסלונים (פולין), איש חינוך נמרץ וקפדן שבהנהגתו התקיימה פעילות צופית מובהקת. יחד עם זאת עודד שפירא שיחות וויכוחים בין חניכיו בשאלות ייעוד והגשמה ברוח תנועת הנוער החופשית.

בשנת 1925 הוקם בחיפה שבט הצופים 'משוטטי בכרמל'. אריה כרוך, מורה צעיר שהיה פעיל מרכזי בשומר הצעיר לפני עלייתו ארצה, שכנע את ד"ר ארתור בירם, מנהל בית הספר הריאלי, להעניק חסות של בית הספר לשבט הצופים. היה זה השבט הראשון שפעל בחסות בית ספר, רבים ממורי בית הספר פעלו כמדריכים (בהתנדבות) בשבט.

תנועת הצופים לא קמה על ידי בני נוער ומדריכה אינם נערים אלא מבוגרים, מורים ברובם, אשר מקבלים את תפיסת הצופיות הבאדן-פאולית, הרואה את המסגרת הצופית כמסגרת משלימה לבית הספר ופעילה לצידו ובסיועו. יש לא מעט חילוקי דעות (במיוחד בין כרוך והתל אביבים) בשאלת שבטי החסות, אולם הכיוון הוא של שבטי צופים שאינם מתנגשים עם החינוך הפורמלי, אלא משלימים אותו.

במהלך שנות העשרים אי אפשר לעסוק בחינוך נוער ולהתעלם משאלות מהותיות בדבר המשך דרכם של נערים, בדבר שאלת תרומתם לחברה בארץ ישראל.

בוועידה הכללית החמישית של הסתדרות הצופים (ט"ז-י"ז תשרי תרפ"ז, 1926) עולה הצורך לפשר בין התפיסות השונות בשאלת מטרתה החינוכית של התנועה. הנוסח שמתקבל הוא נוסח כללי ככל שרק ניתן – המטרה: חינוך עצמי והדדי של הנוער העברי בארץ ישראל למילוי חובותיו לעמו ולארצו הנבנים, בתור חלוץ החברה העברית המחודשת, הבנויה על התרבות העברית, עבודה עצמית (פרודוקטיבית), אחריות ציבורית, עזרה הדדית ויחסי כבוד ואמת בין אדם לרעהו.

בוועידה התעוררו ויכוחים קשים על הכנסת המושג פרודוקטיביזם למטרת תנועת הצופים. הכנסת המושג לסוגריים היא הפשרה שבאה ללמד על אי־הזדהותה המפלגתית של תנועת הצופים.

הוויכוח הוא בעצם על השיטה הצופית. חסידי הצופיות הבאדן־פאולית רואים את השיטה הצופית בחינוך כמסר המרכזי אשר בו יש להסתפק בפעילות שבטי צופים. חסידי תנועת הנוער החופשית (בהם בולט משה שוואבה, מנהיג 'לגיון הצופים' הירושלמי, שראה בהגשמה החלוצית בהתיישבות את עיקר העיקרים) רואים את השיטה הצופית כאמצעי בלבד ולא כמסר חינוכי מרכזי. כך, על פי תפיסתם, יכולות גם תנועות הנוער האחרות להיעזר בשיטה הצופית (כפי שאכן עשו, במיוחד בשומר הצעיר) ולחנך לפי מטרותיהן.

הפילוג לא נמנע, הוא רק נדחה. בשנת 1930 פורשים חניכי 'לגיון הצופים' תוך השמעת ביקורת קשה: "...תקוותנו נכזבה בראותנו שההנהגה הראשית, במקום לחתור לרוח העבודה... הצטמצמה ביצירת לבוש חיצוני, סימני דרגות משותפים וכו'."

הצופים מעוניינים בחסות מחלקת החינוך של הוועד הלאומי ואין להעלות על הדעת, על פי הבנת הפעילים המרכזיים, שהתנועה

תצא בהכרזה ברורה על דרך חלוצית להתיישבות קיבוצית ובכך תזהה עצמה עם זרם פוליטי/מפלגתי.

בשנת 1936, אחרי משא ומתן כמעט חשאי שניהל כרוך עם אנשי מחלקת החינוך בירושלים, מתכנסת ועידת היסוד של הסתדרות הצופים המחודשת, המקבלת את חסות הוועד הלאומי. כעת כבר נראה מטרה שאינה יכולה להרגיז או להעלות תהיות על השתייכות או הזדהות מפלגתית.

המטרה: מטרת הסתדרות הצופים היא לסייע להתפתחותם הגופנית והרוחנית של בני הנוער, לחנך אותם להיות בנים נאמנים לעמם, המשתתפים בבניית ארצו ובתחיית רוחו, לטפח בהם את הרגש של עזרה הדדית ושל אחריות ציבורית, לפתח יחסים של כבוד וחברות, של אמת וצדק בין איש לרעהו. גם מידות הצופה הותאמו כעת יותר לנוסח האנגלי, הבאדן-פאולי.

יש לזכור כי בשנת 1936 אין שאלה לגבי ההליכה להתיישבות בשתי תנועות הנוער הלומד – המחנות העולים והשומר הצעיר. כאן מתחיל תהליך מעניין, חניכי הצופים המודרכים על ידי מבוגרים (כל ענייני השבטים מנוהלים בהנהגות שהדומיננטיים בהן הם צופים מבוגרים) אינם מקבלים כמובן מאליו את המסר הסקאוטי, את הצופיות הבאדן-פאולית, אין הסכמה כללית שהצופים לא יהיו תנועה המחנכת להגשמה, להליכה להתיישבות. השטח, גם אם בחלקו, אומר את דברו. בשנים אלו מתחילה סדרת עימותים בשאלת היציאה להכשרות, ההזדהות הפוליטית והמפלגתית והשיטה החינוכית הצופית הבאדן-פאולית, כנגד ההגשמה החלוצית כמטרה מרכזית.

תנועת הצופים היא תנועת נוער לומד, שהוקמה על ידי מבוגרים אשר לא שימשו כמורי דרך המניחים לנוער לארגן ולפעול, אלא בהתאם לשיטה הצופית האנגלית – המבוגרים הקימו את שבטי הצופים, ישבו בהנהגות, החליטו על מטרות וכיוונים והדריכו בעצמם את הילדים. עם השנים נכנסו רעיונות של תנועת הנוער



החופשית, בכיוון של הדרכת נוער את הצעירים ממנו ובכיוון של שילוב מדריכים שליחים מן הקיבוצים בהדרכה בצופים. בשנות הארבעים כבר יש הכשרות צופים להתיישבות קיבוצית, בשנת 1942 התקיימה מועצה בעיינות ובנוסח המטרה הוכנס משפט על הגשמה ציונית-חלוצית בכל שטחי החיים (עזתי, ר., 1991), הכיוון החלוצי העולה ממטרה זו רק התגבר בשנים הבאות עד קום המדינה. גם אריה כרוך אינו פוסל את הכיוון החלוצי, אך בהיותו נאמן לרעיון הכלליות הוא מנסח את דבריו (כבר בשנת 1937) "מרכז התנועה לא יטיל על הבוגרים איזו דרך שהיא ולא יכין כל תוכנית להם... תקוותנו חזקה שבוגרי התנועה ידעו להסיק את המסקנות המתאימות של תנועת הצופים בבואם להתוות את דרך הגשמתה של הצופיות בחיים. גורל תנועתנו נמסר לידי הבוגרים ולתשובתם אנו מחכים." עם קום המדינה אפשר להגדיר את תנועת הצופים כתנועת נוער אזרחית עם מגמה חלוצית ברורה במטרתה.

תנועת הצופים נזהרת בזיהויה הפוליטי, מזדהה כתנועה א-מפלגתית ולימים – ממלכתית. בשנת 1950, כשפרץ הסכסוך (שיסתיים בפילוג) עם מדריכים שליחים מהקיבוץ המאוחד, חוזרים המדריכים וטוענים שוב ושוב כי התנועה אינה מזוהה רשמית. אך באופן מעשי היא מזדהה עם דרכה של מפא"י. מובן, שלא נמצא שום הצהרה בזכות עמדה מפלגתית מסוימת וניתן להגדיר את הצופים כתנועה כללית/אזרחית שפנתה לכיוון החלוציות, אך לא במחיר ביטול כלליותה. מכאן נבין כי אין לזהות את הצופים – מבחינה רשמית – עם מפלגה כלשהי.

## תנועת בני עקיבא

בחורף תרפ"ט הונח היסוד לבני עקיבא והסניף הראשון הוקם בירושלים. חבריו היו תלמידי כיתה ח' של 'תלמוד תורה' מזרחי

ותלמידי הכיתה הראשונה של בית המדרש למורים מזרחי (לב, ללא תאריך). פעולות הסניף התנהלו בסניף הפועל המזרחי בעיר. ל"ג בעומר (היום בו נפסקה מיתתם של תלמידי ר' עקיבא) נקבע כיום חגו של הארגון החדש.

תחילתו של הארגון הייתה בפעילות של בנים בלבד. רק בקיץ תרפ"ט (1929) החלו פעולות של בנות. הפעולות היו במסגרות נפרדות שנקראו 'עדות'. פעילות משותפת התקיימה מדי פעם במסגרת ה'חבריא'.

בתחילת הדרך הייתה לראשוני בני עקיבא בעיה עם יחס הוועד הפועל של תנועת הפועל המזרחי כלפיהם. יחיאל אליאש, מי שהקים את התנועה, סיכם את החלטות הוועד הפועל שדן בשאלת הקמת תנועת הנוער (בר-לב, 1989): "... תנועת נוער ביסודה היא מרדנית ביחס לקיים. דתיות ומרד הם שני דברים נוגדים. כי חינוך דתי חייב להיות שמרני ביחס לקיים ולעבר." יצחק לב כותב (לב, ללא תאריך) כי בהמשך הזמן הכבירו את ידם הקשה וגזרו גזירה שכל תלמיד שימשיך להיות חבר בבני עקיבא יגורש מבית הספר. בעיה נוספת אותה מציין לב היא חוסר הסיוע מצד התנועה הבוגרת בשנים הראשונות. לא היה תקציב מסודר מצד תנועת המזרחי לטובת פעולות התנועה ואחזקת הפעילים. כעבור כמה שנים, עם התרחבות פעילות התנועה ושמירת הקו ההתחלתי של תורה ועבודה, התהדקה הזיקה בין תנועת הנוער בני עקיבא לבין הפועל המזרחי כתנועה הבוגרת. לא רק זיקה ארגונית-פורמלית, אלא גם זיקה נפשית ואידאולוגית (בר-לב, 1989).

בני עקיבא לא הגדירו עצמם כתנועת נוער לומד או עובד. מלכתחילה קלטו נוער לומד ונוער עובד והתכוונו לארגנם בעדות ובחברות מעורבות בהתאם ליכולתם ולצרכיהם.

כדי לקדם את בני הנוער העובדים הקימו בסניף התנועה בית

ספר ערב. המורים היו מדריכי התנועה, שהיו בוגרי ותלמידי סמינר למורים – המזרחי.

בקבוצה הירושלמית התגבש הגרעין הראשון של תנועת בני עקיבא. במוסדות הפועל המזרחי ובתנועת בני עקיבא הוסכם כי בני עקיבא צריכים לעלות על דרך החלוציות הבונה והיוצרת, להקים יישובים דתיים.

בקיץ תרצ"א (1931) יצאו חברי בני עקיבא להקים את קב"ע (קבוצת בני עקיבא). בקבוצה היו קרוב ל-15 חברים. הקבוצה ישבה בקרבת ירושלים ובה שכנה ההנהלה הארצית של הארגון. עם יציאת הקבוצה מהסניף, הידלדלו כוחות ההדרכה והשכבה הבוגרת בסניף ירושלים. אולם באותו זמן, כותב יצחק לב, הגיע "כוכב חדש" לסניף – משה צבי מנקין (לימים נריה), אשר שם את הדגש על ה"כיוון כלפי פנים". הוא הביא איתו רעיונות חדשים של שימוש בכלים מודרניים לפיתוח הווי דתי-חברתי. אחרי הקמת הקבוצה החלו לקום סניפים נוספים בתל אביב, פתח תקווה, בני ברק, כפר סבא ורעננה. ההנהלה הארצית החלה לתפקד כמנהלה של כל הסניפים והחלו בהכשרת מדריכים ובהשתלמויות למדריכים הפעילים.

בחול המועד סוכות תרצ"ב (1931) נערכה בקבוצה פגישת מדריכים ואחריה נסעו כולם ל'שמחת בית השואבה' בכפר סבא. החלה פעילות משותפת של מדריכי הסניפים.

הקבוצה הראשונה לא הצליחה להקים יישוב, נתגלעו בה סכסוכים פנימיים בעיקר בשאלת הצטרפות בוגרי תנועת 'עזרא' החרדית. בימי חול המועד סוכות תרצ"ג קראה ההנהלה הארצית לכינוס בשם 'הנציל'. מטרת הכינוס הייתה להזעיק את הארגון, על מדריכיו ופעיליו למאמץ עליון כדי להוסיף מספר חברים לקבוצה. אך הכינוס לא נשא פרי. אחרי כמה שנות משבר וחוסר במדריכים

החלה התאוששות. בשנת תרצ"ו (1936) החל לצאת ביטאון התנועה 'זרעים'.

התנועה קשורה גם לתנועה עולמית. בצ'כוסלובקיה הוקמה תנועה במתכונת בני עקיבא, בגליציה המזרחית הוקמה תנועה שנקראה 'קבוצת אברהם' ובפולין התארגנה תנועת 'השומר הדתי', שהוויכוח בינה לבין בני עקיבא היה על השימוש בצופיות. חברי השומר הדתי ראו בצופיות אמצעי חשוב לפעילותם, ואילו בבני עקיבא ראו בצופיות הסחת הדעת מן העיקר.

בשאלה זו התקיים דיון בארץ, בנוכחות נציגי הקבוצות מחו"ל, בסוף קיץ תרצ"ו. בסיומו של אותו דיון נבחרה מזכירות עולמית, שצורפה לאחר מכן אל 'הברית העולמית של תורה ועבודה'.

הקיבוץ הדתי, שנוסד בשנת תרצ"ה (1935), עמד מראשיתו בקשר הדוק עם בני עקיבא. מטרת הקיבוץ הדתי הייתה ברורה: פעילותם של חברי הקבוצות בסניפי תנועת הנוער והעמקת החינוך החלוצי תעשה רבות להבטחת חיל המילואים לתנועה הקיבוצית. קשר זה קיבל גם את ברכתו של מורם הרוחני של חברי התנועה – הרב קוק. התנועה תשים מעתה את הדגש על שני הכיוונים העיקריים – תורה ועבודה. בוגרי התנועה ישלימו הכשרות לקיבוצים דתיים ויקימו יישובים חדשים, ונערים בגיל בית הספר התיכון יצטרפו ליישובות שיוקמו על ידי בני עקיבא. יצחק לב כותב כי הרב מ.צ. נריה הגיע להכרה שיש להקים ישיבות של בני עקיבא ובשנת ת"ש (1940) הוחלט במועצת בני עקיבא על הקמת הישיבה הראשונה, זו הוקמה בכפר הרא"ה [נקרא על שמו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק].

מתכונת הפעילות של התנועה התמסדה. התנועה קיימה מחנות קיץ והעבירה סמינריונים למדריכים, ההנהלה הארצית עברה לתל אביב, מסלולם של הנערים היה לישיבה וחלקם המשיכו לקיבוץ קיים, או התארגנו להקמת קיבוץ חדש.

כך הוגדרו האמצעים והכיוון במטרת התנועה: בני עקיבא

מתחנכים חינוך עצמי, מתוך עבודה תרבותית, רעיונית וצופית<sup>4</sup> מעשית בעזרת מדריכי הארגון. בני עקיבא מתחנכים לחיי תורה, למשמעת המדריכים ולעזרה הדדית. בני עקיבא רואים בהקמת תאים התיישבוניים במסגרת הקיבוץ הדתי את הערובה המלאה ביותר להגשמת רעיון תורה ועבודה ובהכשרה תורנית את האמצעים לכך. התנועה הוגדרה (במהותה) כתנועת נוער דתית חלוצית המהווה חלק בלתי נפרד מתנועת תורה ועבודה הארצית, הפועל המזרחי.

הנוער הדתי השתתף, כבני התנועות האחרות, במלחמת העצמאות, ובשנים שלפני המלחמה פעלו הנערים במסגרת ההגנה והגדנ"ע. בשנותיה הראשונות של המדינה פועלים סניפי בני עקיבא ברחבי הארץ. בחלק מן הסניפים פועלים שליחי הקיבוצים, המרכזים את הפעילות ומדריכים את חברי שכבת המתבגרים. התנועה מתפקדת במסגרת ארצית עם הנהלה ארצית המרכזת פעילויות בקיץ ובחופש, מכשירה גרעינים לקיבוצים ומכשירה מדריכים.

החלטות על מדיניות התנועה מתקבלות במועצות ובמסגרת ההנהלה הארצית. רוב הנוער המשתתף בפעילות הוא נוער לומד והשבטים החזקים נמצאים – כמו בתנועות הנוער האחרות – בירושלים ובאזור תל אביב והמרכז. מעוז נוסף של התנועה הוא ישיבות בני עקיבא, אשר תלמידיהן משמשים גם כמדריכים בשבטים עם הגיעם לחופשות שבת וכן במחנות ובטיולים.

ראוי לציין כי לא היה קשר בין חניכי בני עקיבא לחניכי תנועות הנוער החלוציות. בריאיון עימו, הדגיש אהרן לנגרמן<sup>4</sup> את הנתק בין הנוער החילוני והנוער הדתי. הקשר היחידי שקוים היה במסגרת פעילות של מועצת תנועות הנוער והסוכנות היהודית.

4 ריאיון עם המחבר, 1993. המרואיין חבר ההנהלה הארצית משנת 1949 והאחראי על פעילויות עם נוער עולה.

## סיכום פרק המבוא

בסקירת קורות התנועות נידונו כמה נקודות, בהן כאלה שהוזכרו בהקשר של אחת התנועות ורלוונטיות גם לאחרות. כך בהקשר של חיבור התנועה בארץ ישראל לתנועה עולמית, בנושא המרד של תנועות הנוער שיש הרואים בו מרד מתואם עם צרכי המבוגרים ועם רצונם להשגיח על בני הנוער, בנושא השייכות התנועתית לזרם פוליטי מסוים שמגדיר את משנתה הרעיונית של התנועה ובהקשר של הקושי של תנועות נוער לומד להתחבר להוויית הנוער העובד, הפריפריה, כחלק מהפעילות השגרתית.

לפני קום המדינה, תנועות הנוער החלוציות הרגישו שותפות במעשה הלאומי. בוגרי תנועות הנוער חברים בהכשרות המגויסות, חניכי התנועות מסייעים בפעולות העורף לפני מלחמת העצמאות ובמהלכה.

ראוי להבהיר כי בשנות ה-30 וה-40' לא עסקו בקליטת עלייה בנושא מרכזי בתנועות הנוער. בני נוער שהגיעו כעולים לארץ ישראל הצטרפו לתנועות בבתי הספר בהם למדו ולא היה תהליך של היערכות התנועות לקליטת עולים חדשים. הדברים נכונים במיוחד בתקופת מלחמת העולם השנייה ובתקופת המאבק להקמת המדינה, 1945-1948, שנים בהן נרתמו התנועות למאמצי ה'יישוב' ולא עסקו בנפרד במשימת קליטת העלייה.

חמש התנועות יציבות למדי בשנים אלו. היציבות מתבטאת במוסדות מאורגנים, בתוכניות הדרכה לגילאים השונים ובהגדרת הכיוון המרכזי של הליכת הבוגרים להגשמה חלוצית בהתיישבות.

בדיון 'החינוך במבחן קיבוץ גלויות', בדבריו על חינוך לערכי הגשמה מביא שבח אדן נתונים על תנועות הנוער משנת 1949 (דברי שיח, 1951):

... לפי המפקד בסוף 1949 היו בארץ 60 אלף נערים בני 14–18. כיום (1951) מעריכים את מספרם ב־65–70 אלף. מתוכם למדו בבתי ספר תיכוניים – 15,200 בני נוער ישראלים ותיקים וכן 9,600 תלמידים מהנוער העולה. יחד – קרוב ל־25,000 נערים לומדים. מספר החברים בגיל הנ"ל המאורגנים בתנועות נוער חלוציות מתקרב ל־20%.

חיים אדלר, בחיבור 'תנועת הנוער בחברה הישראלית' (אדלר, תשכ"ב) מסכים כי בדרך כלל מניחים שכ־20% מבני 12–18 השתייכו לתנועת נוער. אולם הוא מעריך שמספרים אלה אינם משקפים את המציאות בצורה נכונה. הם מבוססים על סקרים והערכות שנעשו מדי פעם וענו על השאלה "מה מספר חברי התנועות בחודש מסוים?" אך הרי ידוע לנו שבני נוער רבים השתייכו לתנועת נוער זו או אחרת במשך תקופה מסוימת, קצרה יחסית, ואחר כך עזבוה. אם – טוען אדלר – הייתה השאלה מנוסחת אחרת, למשל: כמה בני 14–18 השתייכו לתנועות נוער לפחות במשך שנה או שנתיים רצופות (שהרי גם בשנה אחת סופג הצעיר השפעה והכוונה תנועתיים וחי את חי התנועה) כי אז היה שיעור ההשתייכות גבוה בהרבה.

אדלר מסכם כי לא נטעה אם נאמר, אפוא, שתנועת הנוער בתקופת היישוב השפיעה על שכבות נרחבות ביותר של הנוער והטביעה את חותמה עליהן עד כי ההשתייכות אליה הייתה בבחינת דבר מצופה וכמעט מובן מאליו.

עם סיום מלחמת העצמאות, כשמתחילה שגרה חדשה של מדינה ריבונית, אשר מעמידה משימות חדשות ומצפה לעשייה מצד תנועות

הנוער, הולכת ומתגברת תחושת האכזבה, לצד אי הבהירות – למה בעצם מצפים מהתנועות וכיצד אמורים החברים להגיב?

שבח אדן הציג בדיון בבית ברל את תחושת האכזבה מתנועות הנוער אשר אינן עומדות בציפיות מהן. כך בנושא היציאה להגשמה, וכך לגבי תחושת האכזבה והרגשת המשבר שפוקדת את תנועת הנוער בכל התחומים הנוגעים למשימות לאומיות, להבדיל מפעילות פנימית של סניפים ושכבות ביום יום.

קשה להשתחרר מההרגשה, שההתקפות על תנועות הנוער מבטאות תחושת אכזבה כללית ותחושת אי־ודאות באשר למה שצריך להיעשות וכיצד יש לעשות. במיוחד בהקשר של קליטת העלייה ההמונית לישראל. קיימת תחושה של אי נעימות של אנשי היישוב הוותיק בהיעדר פעילות סיוע לעלייה החדשה. והתוצאה היא התקפה על התנועות כמי שלא עושות דיין.

הפנייה (מצד בן גוריון, שז"ר ומנהיגים רבים נוספים) מופנית אל היישוב הוותיק. לא ייתכן שעולים חדשים, שהגיעו בהמוניהם למדינת ישראל עם הקמתה, לא יזכו לשום יחס מן הוותיקים. החשש של הנהגת היישוב הוא מפני שתי החברות הנוצרות והולכות, מפני הניכור של היישוב הוותיק כלפי העולים בעלייה ההמונית.

ההתמקדות בתנועות הנוער נוחה לכל מי שעוסק בחינוך (או מדבר על חינוך). אפשר לתת דוגמאות לעשייה ולאווירת התגייסות מעברן הקרוב של התנועות, ובמיוחד התגייסות בוגרי התנועות לפלמ"ח ולחימתם במלחמת העצמאות. זאת ועוד, התנועות משמשות, יש שיאמרו – מרצונן, קולט ברקים לתוכחות המופנות אליהן. לא רק המנהיגות מצפה מן התנועות, הן מצפות מעצמן. כל ביקורת נופלת על אוזניים קשובות ונענית מיד בהצהרה ודיון שיבשר על מגמת פעולה מיידית.

תנועות הנוער נענות לצו השעה ורואות עצמן כמי שמתגייסות למשימות לאומיות. אין מציאות בה יתעלמו הנהגות תנועות הנוער החלוציות מהתביעה לסייע בקליטת העלייה.